

Освіта в контексті глобалізації: фактори ризику

Н. М. Олійник

Тернопільський національний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, Україна
Corresponding author. E-mail: oliynyknimy@tdmu.edu.ua

Paper received 29.05.19; Accepted for publication 09.06.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-11>

Анотація. У статті проаналізовано вплив ризиків, які супроводжують глобалізаційні процеси, спричиняють інтенсифікацію діяльності національної системи освіти та викликають негативні деформації у психічному здоров'ї дітей і молоді. Покращення ситуації полягає в ранній діагностиці психічних відхилень на рівні школи та ВНЗ, для чого потрібно істотно підвищити компетентність педагогів та освітян у питаннях розуміння ними прихованих порушень поведінки вихованців. Важливою складовою є реорганізація освітньої системи за умов переходу до інформаційного суспільства в напрямку ширшого використання можливостей правопівкульового способу пізнання та навчання з одночасним обмеженням логіко-раціональної діяльності лівої півкулі мозку.

Ключові слова: глобалізація, система освіти, інформаційне суспільство, психічне здоров'я.

Вступ. Глобалізація є одним із основних чинників, які впливають на розвиток системи світу у XXI сторіччі. Основними характеристиками процесу глобалізації є [5]: надзвичайно стрімке подвоєння знань, миттєве передавання інформації, швидкі способи пересування людей, ефективні методи комунікації, відміна державного регулювання торгівлі, розширений доступ до новітніх технологій виробництва та збуту продукції, впливовість наднаціональних політичних інститутів (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі), розширення процесів культурного обміну, навчання, стажування в інших країнах, підходи до вирішення важливих стратегічних завдань (екологія, боротьба з тероризмом, надання допомоги при стихійних лихах тощо) на міжнародному рівні. Це сприяє особистій свободі кожного у питаннях вибору способу життя, його економічного підґрунтя, професії, кліматичних характеристик місця проживання.

Однак використання переваг глобалізації, поряд із позитивними наслідками, породжує низку істотних ризиків для національних систем освіти, стимулюючи їх відповідну трансформацію [1]. Таке явище, як стрімке подвоєння знань, спричинило виникнення феномену інформаційної тривожності. За підрахунками дослідників, з початку нашої ери для подвоєння знань людству знадобилося 1500 років. Друге подвоєння відбулося всього за 250 років (до 1750), третє – за 150 (до 1900), четверте – за 50 років. Якщо обсяги інформації продовжуватимуть зростати у такій прогресії до 2040 року, то кількість знань повинна збільшитися у мільйон разів. Це означає, що у людства буде у 128 млн разів більше інформації, ніж дві тисячі років тому [2].

Усе вищезазначене значною мірою спричиняє вплив на психічне здоров'я нації, частоту його розладів та ступінь їх вираження. Саме тому, певний інтерес має вивчення інформації даного напрямку в умовах глобалізації освіти. Адже психічне здоров'я та психічне благополуччя є найважливішими складовими високого рівня якості життя [1]. Вони дозволяють людині вважати своє життя повноцінним та значущим, бути активними і творчими членами суспільства. Високий рівень психічного здоров'я населення – це також важливий фактор соціальної єдності, продуктивності праці, суспільного спокою та стабільності економічного розвитку соціуму.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ. Класичними науковими дослідженнями встановлено, що особливо несприятливий вплив на здоров'я населення спричиняють нестабільна політична та економічна ситуації, несприятливий екологічний стан, надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру, низький соціально-економічний статус особи [3]. В адаптації молоді до несприятливих факторів значну роль відіграє інформаційна революція в системі освіти [2]. Психічне здоров'я молодого покоління викликає серйозне занепокоєння [4]: близько 3% дітей та підлітків привертають увагу працівників психіатричних служб, а психічні розлади у молоді становлять 30-35% усієї вибірки психічних захворювань. Частота цих розладів щороку збільшується і у 10 разів перевищує показники офіційної статистики [7]. Особливістю цих розладів є те, що вони діагностуються досить пізно і вкрай рідко завершуються ремісією без належної допомоги, а у 15-20 % випадків призводять до порушень соціальної адаптації [8]; звідси, власне, походять труднощі із працевлаштуванням, сімейні драми, часте притягнення до кримінальної відповідальності, причому за здійснення важких злочинів. Встановлено, що такі, вкрай антисоціальні форми поведінки молоді у дитячому та підлітковому вікових категоріях – це найчастіше результат дефіциту уваги зі сторони міро- і макрооточення, або несприятливих мікросоціальних умов життєдіяльності сім'ї.

Не остання роль у розвитку психічних розладів дітей та підлітків належить системі національної освіти. Саме у цій сфері розвитку суспільства інформаційна революція призвела до перманентного збільшення обсягів навчального матеріалу, ускладнення мови посібників та підручників, стрімкого прискорення темпу навчання. 20-40 % негативних впливів, що зумовлюють погіршення здоров'я сучасної молоді людини, є наслідком інтенсифікації освітнього процесу у школі та ВНЗ. Актуальні дослідження сучасних науковців дозволяють вважати інформаційне перевантаження однією з найбільших загроз для психічного і фізичного здоров'я людини. І це водночас – одна з тих ключових проблем, від розв'язання якої буде значною мірою залежати подальший суспільний прогрес загалом і здоров'я нації зокрема. Намагаючись пристосуватися до потреб глобалізаційного суспільства, школа обрала екстенсивний шлях розвитку. Упродовж останніх 50

років тижневе навантаження у старших класах середньої школи збільшилося майже вдвічі. Разом із приготуванням домашніх завдань, робочий день учня початкової школи становить 9-10 годин, а у старшокласника 13-15 годин [4]. Підраховано, що перевантаження інформаційним матеріалом у 20 разів перевищує можливості учнів. Тим не менше, лише 10% інноваційної діяльності педагогів спрямовані на розробку медично виправданих технологій навчання, а 90% – на розширення та поглиблення змісту освіти [8]. До того ж має місце широке використання технологій навчання, спрямованих на інтенсивний розвиток словесно-логічного типу мислення, котре просякнуте глибокою вірою в необмежені резерви людського мозку, які, на загальне переконання, задіяні лише на кілька відсотків (не більше 7%). Проте наукові відкриття, здійснені в останній чверті XX століття, вносять важливі корективи в наше розуміння суті психоментальних процесів. Згідно із сучасними уявленнями про роботу головного мозку дві його півкулі відповідають за різні види розумової діяльності: ліва – за словесно-логічну, права – за просторово-образну. Основним (біологічно закріпленим) способом мислення для людини є оперування образами. На переконання багатьох учених, виняткова увага, яка приділяється нині розвитку логічно-раціональної сфери, в недалекому майбутньому матиме для людства трагічні наслідки. Дехто з дослідників вважає, що це майбутнє вже настало: «...людина переступила свої біологічні можливості – навантаження на мозок нині перевищує природну фізіологічну норму. Тому вже сьогодні потрібно шукати способи розвантаження лівої півкулі і частину життя проводити у режимі домінування правої півкулі» [12].

Як і всьому суспільству загалом, сучасній школі притаманне перебільшення ролі лівопівкульового мислення. Надмірне захоплення методиками розвитку інтелекту призвело до збіднення образно-емоційного і духовного світу дитини, виснаження її нервово-психічної енергетики. Наслідком стає «шкільний шок», котрий найчастіше маніфестує неврастеніями та кардіалгіями. Те, що вже з дитячого садочку дітей навчають читання, рахування, працювати з комп'ютером спричиняє «інтоксикацію» дитячої свідомості. Реальний образно-чуттєвий світ дитини змінюється на штучно створений світ символів, букв і цифр тощо. Це призводить до роздвоєння в неї інтелектуального і відчуттєвого, до розпаду уявлення. На Заході така психо-епідемія почалася десь у 50-х роках минулого століття, а в нас – у 70-80-ті. Сьогодні на думку російських учених, симптоми прихованої шизофренії спостерігаються в 70-80% дітей уже в четвертому класі [9]. Досліджуючи проблему пристосування сучасної людини до життя, яке змінюється з надзвичайною, калейдоскопічною швидкістю, відомий американський соціолог і футуролог Е. Тофлер дійшов висновку, що людство перебуває на межі масового адаптаційного зриву [10]. Величезні потоки інформації, які змушена «пропускати через себе» сучасна людина, вкрай негативно впливають на її нервову систему, спричиняють виникнення стану, який Е. Тофлер назвав «шоком майбутнього»: це – страх перемін, тобто нова соціальна хвороба, причиною якої є все більший розрив між швидкістю змін у довкіллі й обмеженою адаптацією людини до цих змін. У зв'язку з цим

імовірно рацію мають ті дослідники, які вважають, що її адаптивні можливості як біологічного виду вже сягнули критичної межі. Відсутність свідомого контролю за кількісними і якісними характеристиками змін, до яких здатна пристосуватися сучасна людина, і невинне зростання цих змін призводить до значних фізичних і психологічних страждань, масових захворювань і передчасної летальності.

Результати новітніх наукових досліджень змусили переглянути традиційні погляди на саму природу пізнавального процесу. Так, учені дійшли висновку, що факторами підвищеного інформаційного ризику є подача великої кількості нових інформаційних сигналів, їх швидка зміна, потреба робити вибір із багатьох варіантів рішень, часові обмеження у процесі цього вибору, наявність кодової інформації і, якщо насичення людини інформацією перевищує можливості її пропускних каналів, то відбувається зрив, наслідком якого є соматична та психічна патологія. Саме під дією стресових факторів інформаційного впливу, що постійно зростають у якісному (через жорстко організовану, кодовану інформацію) та кількісному вимірах, має місце перезбудження нервової системи людини, що з часом призводить до її енергетичного виснаження. У науковій літературі цей стан отримав назву «синдром психоемоційного вигорання» [14].

В осіб, уражених названим синдромом, наявні зміни у поведінці (вони схильні до запізнювання, не виявляють творчих підходів до розв'язання проблем, працюють довше, але менш ефективно, усамітнюються і уникають спілкування, втрачають прагнення до розваг та відновлення здоров'я), почуттях (втрачають гумор, хоча натомість у них виникає почуття так званого «чорного гумору»), виявляють підвищену дратівливість, відчуття збентеження і безсилля), мисленні (унеможливлено зосередження уваги, характеризуються неадекватністю у визначенні провідної проблеми серед інших, підозрілістю та недовірливістю), здоров'ї (порушується сон, страждають на часті простудні захворювання, кардіалгії, підвищену стомлюваність і сприйнятливості до інфекційних захворювань, психічно виснажуються).

Освітні інститути виявилися нездатними швидко змінити традиційні підходи до навчання, сформовані у рамках наукової парадигми, головними недоліками якої є недооцінка ролі правопівкульового мислення й емоційного потенціалу людини у процесі здійснення нею пізнавальної діяльності. Школярі та студенти реалізують останню поопераційно, коли в основному актуалізована робота лівої півкулі мозку, що асоціюється з такими ключовими поняттями, як логіка, аналіз, абстракція, судження, слова, письмо, символи, зв'язок ідей, лінійна обробка інформації тощо. Водночас можливості правої півкулі, відповідальної за інтуїцію, інсайт, мрії, синтез, візуалізацію, уяву, зорову пам'ять, ритм, інтеграцію, використовуються незначною мірою. Саме з діяльністю правої півкулі дослідники пов'язують емоційність і вводять поняття так званого «емоційного інтелекту», який викликає до життя холістичні, інтуїтивні здібності, пов'язані з роботою підсвідомості. «Емоційний інтелект» - термін прийнятий до вжитку сучасними західними вченими і асоціюється в них із поняттям «здоровий глузд» [13].

Постійна експлуатація резервів лівої півкулі мозку, крім відомого позитиву в актуалізації розумового потенціалу людини, спричинює також виникнення станів тривоги, депресії, апатії, немотивованої агресії. До того ж підвищена увага до логіко-раціонального мислення не дозволяє належним чином розвивати культуру емоційно-образного сприйняття світу. Саме тому сучасні школярі відзначаються емоційною нечутливістю, мають низькі показники емпатії. Раціоналістична однобічність у навчанні й вихованні зумовлює загальне зниження рівня їхньої духовності, креативності, спонтанності. Наведені вище факти вказують на значні соціальні та економічні втрати суспільства. Тому потрібно прийняти дієві та енергійні заходи із розв'язання нагальних проблем психічного здоров'я дітей і молоді, а відтак запобігати таким втратам.

Виникнення та накопичення у населення саме психічних захворювань у сучасній Україні, на жаль становить лише незначну частину проблеми психічного здоров'я громадян. Це зумовлено не стільки недостатнім виявленням психічних розладів, скільки тим, що переважна частина населення перебуває у стані хронічного психічного дискомфорту. Звісно, це ще не є психічним розладом, але й не дає змоги вважати людей, котрі перебувають у такому стані здоровими. Проте, у поєднанні з масштабними непередбачуваними подіями (аварії на АЕС, в метро чи у поїздах, міжнародний тероризм, тощо), сприяє розвитку такого стану, як аномія. Цим терміном характеризується психічний стан людини, за якого моральні норми розмиті, спутані чи зовсім відсутні, а масштабні соціальні перетворення чи ситуації вона не здатна зрозуміти, а тим більше контролювати. Вихід зі стану аномії частина громадян знаходить у самогубстві, або ж у наркоманії та пияцтві. Загалом концепція аномії отримала подальший розвиток в епоху глобалізації. І це природно, адже розмах змін у суспільстві неймовірний і швидкоплинний, упроваджені державними інститутами влади закони і директиви, що досить часто ігноруються, або й демонстративно порушуються, викликають у пересічній особи почуття нездатності здійснювати хоча б мінімальний контроль за чим-небудь у своїй державі, а загроза тероризму, масштабної аварії – драматичний стан безсилля перед можливістю раптової, неочікуваної смерті. Ось чому саме такі стани хронічного доклінічного душевного дискомфорту мають стати головною мішенню національної системи охорони психічного здоров'я. У цій проблемі виділяють дві складові – медичну, ефективність якої становить лише 10% та соціальну, яка є результатом зусиль усього суспільства, спрямованих на зміцнення психічного здоров'я нації. Стрижневим моментом для зниження частоти і ступеня вираження аномії серед населення є відновлення соціального капіталу та довіри до владних структур. Зниження стигматизації, яка викликана психічними розладами, – важливий крок при реалізації мультидисциплінарного підходу до розв'язання цієї проблеми. Вирішальну роль у цьому повинні відігравати лікувальні програми та тренінги із розвитку соціальних навичок молоді. Цей процес може бути посилений завдяки прийняттю принципів біопсихосоціальної медицини, в основу якої покладено багатовимірний погляд на лікування психічних розладів та на їх первинну

профілактику. До засобів останньої відносяться універсальні, вибіркові і специфічні превентивні втручання. Універсальні – спрямовані на населення, яке не відноситься до групи підвищеного ризику, вибіркові – на осіб або на соціальні групи, ризик розвитку психічних розладів у яких становить вище середнього рівня. В країнах Європи та США успішно реалізуються численні спеціальні програми профілактики анти-соціальної поведінки молоді, ризик розвитку яких визначається ще у дошкільному («Perry Preschool Program»), «Johns Hopkins program», «Fast Trak program») та шкільному віці («Coping with Stress», «Well-being Therapy – WBT») [14].

Не менш важливим є і питання акцентуації окремих рис характеру молоді та її вплив на прийнятий стиль життя конкретної особи, оскільки життєдіяльність її не можна розглядати традиційно, тобто як єдину програму, а життєві кризи ставлять перед нею «численні можливості вибору нових траєкторій життєвого шляху, і відповідно, конфігурацій динамічної особистісної структури» [11]. Сьогодні загальноприйнятою точкою зору є та, що акцентуація певних рис характеру – це варіант норми, за якої окремі риси суттєво посилені, однак ступінь їх вираження не сягає такої величини, щоб стати причиною соціальної дезадаптації [12]. Однак саме це почасти спричинює вибіркочувальність особистості у певних життєвих ситуаціях (наприклад, установлення неформальних контактів з новим оточенням – класом чи студентською групою, вибір гідного партнера для спільного життя, набуття потрібних професійних знань і досягнення певного соціального статусу). За короткого спілкування акцентуантів можна виявити у 8-10 %. Натомість при застосуванні спеціальних анкет, цей показник зростає до 50-60 % [5].

На завершення потрібно зазначити, що в Україні прийнята концепція Державної цільової комплексної програми розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Метою концепції є створення цілісної ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав та свобод людини. Серед пріоритетних напрямків реалізації завдань запропонованої програми важливе значення надається навчанню фахівців охорони здоров'я, соціального захисту, освіти з питань своєчасності та ефективності психіатричної допомоги та підтримання психічного здоров'я. Органи і заклади охорони здоров'я, соціального захисту, освіти організують навчання (семінари, цикли, конференції) із залученням спеціалістів психіатричних закладів, профільних кафедр, педагогічних та науково-дослідних інститутів, медичних і соціальних працівників, психологів, громадських організацій, спеціалістів з реалізації освітніх програм. Загалом до заходів з укріплення психічного здоров'я молоді слухно віднести розвиток у них практичних навичок, що дають змогу долати різноманітні проблемні та стресові ситуації, підвищувати самооцінку. Зокрема, увага має бути зосереджена на опануванні знаннями і вихованні особистісних рис, котрі потрібні сучасним школярам і студентам у майбутньому сімейному житті, коли вони самі стануть батьками і будуть виховувати своїх дітей.

Висновки.

1. Процеси, які супроводжують глобалізацію економіки та інформаційну революцію в системі освіти негативно впливають на психічне здоров'я молоді.
2. Особливої уваги в аспектах спілкування, навчання, освоєння професії, фахового зростання молоді вимагають надмірно виражені акцентуовані риси особистості.
3. Заходи системи охорони психічного здоров'я дітей та підлітків в Україні повинні бути спрямовані на

ранню діагностику психічних порушень у вищому навчальному закладі. Для їх реалізації треба якісно підвищити компетентність педагогів у питаннях розуміння форм виявів депресії, тривоги, прихованих порушень поведінки, психозів.

4. Реорганізація освітньої системи в умовах глобалізації економіки, переходу до інформаційного суспільства повинна передбачити все більш широке використання можливостей правопівкульового способу пізнання та навчання з одночасним обмеженням логіко-раціональної діяльності лівої півкулі мозку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації: монографія / В. І. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с.
2. Воронкова В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50. – С. 21–34.
3. Исследование «Электронные книги в руках читателей 7–15 лет, в июне 2013» – <http://digitalparentingrussia.com/ru/>.
4. Исследование «The 2011 National Online Learners Priorities Report» – <https://www.noellewitz.com/>.
5. Каленюк І. С. Університети в координатах глобального розвитку / І. С. Каленюк // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 5–11.
6. Назарчук А. В. Етика глобалізуючого общества / А. В. Назарчук. – М.: Директмедиа Паблішинг, 2003. – 199 с.
7. Петрович О. Г. Современное российское высшее образование в контексте глобализации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук : 22.00.01 / О. Г. Петрович; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2010. – 22 с.
8. Саркисян Т. Н. К вопросу о модернизации образования / Т. Н. Саркисян // European science review. – 2014. – № 3–4. – С. 89–92.
9. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський ун-т ім. Б. Гринченка, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 368 с.
10. Тоффлер Е. Образование в будущем времени // Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
11. Stewart, V. A World-Class Education: Learning from International Models Of Excellence and Innovation// V. Stewart. – New York : Association for Supervision & Curriculum Development, 2012.–191 p.
12. Stromquist, N.P. Internationalization as a response to globalization: Radical shifts in university environments // Higher Education. 2007. № 43.
13. Lewis, G., Araya, R. Globalisation and mental health // Psychianry in Society (ed. N. Sartorius, W. Gaebel, J.J. Lopez-Ibor. – Chichester: Wiley. – 2002. – P.57-58.
14. Stiglitz, J. Globalisation and its Discontents. – London: Penguin, 2002.- 290 p.

REFERENCES

1. Andriyash, V. I. National ethnic policy of Ukraine in the context of globalization : Monograph / V. I. Andriyash. – Mkolaiv: Vyd-vo ChDU Petro Mohyla, 2013. – 328 p.
2. Voronkova, V. G. Theoretical and methodological foundations of modern society in the context of globalization synergetic // Humanitarnyi Visnyk ZDIA. – 2012. – № 50. – P. 21–34.
3. Reports «Ebook reading among Russian 7–15 year olds, June 2013» –<http://digitalparentingrussia.com> 3.
4. Adult and Online Learner Satisfaction-Priorities Reports – https://www.noellewitz.com/upload/Papers_and_Research/2011/PSOL_report%20.
5. Kaleniuk, I. S. Universities in the coordinates of Global Development// Vyshcha Shkola. – 2009. – № 9. – P. 5–11.
6. Nazarchuk, A. V. Ethics globalized society // Direktmedia Publishing, 2003. – 199 p.
7. Petrovich, O. G. Contemporary Russian Higher Education in the Context of Globalization : Abstract. dis. ... cand. Sociology. Sciences : 22.00.01 // Saratov State. Univ ithem. Chernyshevsky. – Saratov, 2010. – 22 p.
8. Sarkisyan, T. N. On the issue of modernization of education // European science review. – 2014. – № 3–4. – P. 89–92.
9. Sysoieva, S. O. Higher education of Ukraine: realities of contemporary // Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv University of B. Grinchenko, Nat. University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. – K. : VD EKMO, 2011. – 368 p.
10. Toffler, E. Education in the Future // Future Shock: Per. from English. / ООО «Izdatelstvo AST», 2002. – 557 p.

Education in the context of globalization: risk factors

N. Oliynyk

Abstract. This article shows the influence of risk accompanying the globalization process of economy, intensification of education on the mental health of the youth. Precocious diagnostics of mental disorders of children and teenagers while their being at schools or high educational institutions can improve the situation, but it is necessary to increase teacher's competence in case of children's hidden disorders of behavior, mental diseases. It is important to reorganize the educational system under circumstances of developing into information society – the widest use of brain resources, especially the right hemisphere during cognition, studying, while limiting the logically reasonable activity of the left hemisphere.

Keywords: globalization process, intensification of education, risk factors, mental health.